

TKO SU BILI KATARI?

VERA GERESDORFER
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 930.85(44):273
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno :1989-11-15
Received

O srednjovjekovnim herezama uopće, o katarima posebno, postoji opsežna literatura. Danas, interes medievistike za tu temu potvrđuju također i znanstveni skupovi o njoj organizirani u svjetskim medievističkim centrima. Ipak, dva osnovna pitanja ostaju još i dalje otvorena, tj. bez preciznog jedinstvenog odgovora: 1. tko su bili katari, i 2. mogućnost utjecaja katarstva na povijesno-civilizacijske tokove u srednjem vijeku.

U ovom članku u kojemu se namjerava iznaći konzistentniji odgovor na prvo pitanje, ali i ujedno prezentirati temu zapostavljenu u domaćoj romanistici, daje se sažeti prikaz prošlosti katarstva i izlažu:

- njegovi počeci i širenje;
- njegove vjersko-filozofske doktrine i teorije;
- njegovi obredi;
- ustrojstvo njegove crkvene hijerarhije;
- njegovi rijetki do danas sačuvani ostaci.

Značaj je se da su za katoličku crkvu katari bili otpadnici, heretici, ali da su *de facto* po filozofskim i religioznim koncepcijama bili neomanihejci i dualisti, a po društvenom opredjeljenju revolucionari u duhu srednjovjekovnog poimanja humanizma.

Rad pruža mnoge relevantne bibliografske podatke od starijih do najnovijih.

Ime »katari« pojavljuje se prvi put u istočnom Iranu gotovo hiljadu godina prije naše ere. Na Zapadu ono se prvi put spominje godine 1163. i tamo se odnosilo na pristaše veoma raširene sljedbe u Francuskoj, osobito na njezinu jugu. Te iste godine ona je veoma brojna i u sjevernoj Italiji i u Njemačkoj, pa sve do britanskog otoka.

Eckbert, autor dvanaest besjeda *adversus Catharos*, koje su objavljene u *Bibliotheca maxima patrum*, (Lugd. knj. XXIII, 600-633) spominje njihovo povijesno ime na strani 600 u kontekstu biskupije u Kölnu: »*In vestra diocesi (coloniensi) frequenter contigit deprehendi haereticos, quos vulgo Catharos appellat*«. (»U vašoj/kölnskoj/biskupiji događa se često, da uhvate krivovjernike koje narod naziva k a t a r i m a.«).

Teolog i pjesnik *Alanus ab Insulis* (Alain de Lille, 1128-1203) porijeklo imena »katari« objašnjava otprilike ovako: »*dicuntur Cathari... quasi casti, quia se iustos et castos faciunt* (»Nazivaju se katarima... tj. čistiti

m a, jer se smatraju pravednim i čistim«. Od ovog imena, što su ga izgleda sami sebi nadjenuli i koje potječe od grčkog *katharos* »čist«, izvode se njemački naziv *Ketzer* i češki *kacir*, koji su se kasnije protegli na sve krivovjernike. Eckbert (*nav. dj.*, 602) navodi i ime *manichei* po osnivaču dualističke sljedbe Manesu.

Sredinom III. stoljeća, dakle još prije nego što je rimska državna vlast kršćansku crkvu priznala kao državnu crkvu, Perzijanac Mani (lat. Manes, Manichaues) pokušavao je naći odgovor na pitanje koje je tako reći od pamtivijeka opsjedalo čovjeka i na koje kršćanski teolozi nikada nisu mogli odgovoriti s monoteističkog stanovništva: odakle zlo na svijetu? *Unde malum?* Manes je, povezujući kršćanskognostičke i budističke elemente s učenjem Zoroastre, počeo propovijedati novu dualističku religiju o dva počela: dobru i zlu. Perzijski vračevi optužili su Manesa i raspeli ga na križ. Ali, njegovo učenje počelo se širiti Evropom, Egiptom i osobito Azijom, gdje se manihejstvo održavalo u kineskom Turkestanu kod Ujgura sve do X. stoljeća. Kao i spomenuti nazivi *Ketzer* i *kacir*, tako se i ime manihejac poslije odnosilo kao generičko na sve dualističke krivovjernike. U srednjem vijeku manihejstvo predstavlja prototip hereze dualističkog nazora heterodoksnih tendencija.

U zapadnoj Evropi za katara bijaše osobito raširen i naziv bugari, koji se susreće u različitim varijantama: bulgari, bugares, bŭgri, bulgri itd. Prema tumačenju bezimenog autora kojeg navodi Nicolas Vignier, tim imenom krivovjernici se nazivahu zato što je hereza katara došla iz prekomorskih zemalja, tj. iz Bugarske. O tome detaljnije govori Boris P r i m o v u glavi I svoje značajne knjige *Bugrite* na str. 17-20. Francuski katari nazivaju se i albigenzi (*albigensis*) po gradu Albiju u kojem ih je živio veoma velik broj. Međutim, niti Albi, niti Toulouse, »katarski Rim«, nisu bili središta katarskog pokreta.

S imenom katari poistovjećuje se i brka ponekad naziv p a t a r e n i. Posljednji, koji se pojavljuje u različitim oblicima, kao: patarani, paterini, patrini, pathariste itd., odnosi se na duhovnu braću francuskih katara u Italiji i u onim istočnim zemljama koje je Crkva povezivala s Italijom. U *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigensis* (Paris, 1849, II, 278) Schmidt navodi nekoliko izvora tog imena od kojih je po mišljenju Račkoga najvjerojatniji ime milanskog predgrada *Pataria* u kojemu su stanovali prnjari (*pates*, na francuskom dijalektu »prnja«) i zanatlije. *Patareni apud Mediolanenses sunt appellati* (»Stanovništvo Milana naziva ih patarenima«, Muratori, *antiq.ital.* V.83) navodi Rački u svom kapitalnom djelu *Bogomili i patareni* (str. 342/4). U Milanu, Paviji i Parmi staretinari se još godine 1276. zovu »patari«, a još u XVIII. stoljeću spominje se *contrada de Pattari* u Milanu i *vico Patarinia* u Rimu. Starohrvatski latinski rukopis »Žića sv. otaca« u Rabu iz XIV. stoljeća navodi 1.24 stare grobove

»tales patarinof«, u latinskom tekstu *paganorum*.

Moderno tumačenje daje Rene Nelli koji u nazivu *patarin* vidi deformaciju imena »katar« i riječ dovodi u vezu s jedinom katarskom molitvom *Pater*. Raoul Manselli pak drži da se radi o talijanskom nazivu, doduše nejasnog porijekla, ali koji se upotrebljavao osobito u Italiji i bio poznat još prije pojave katara na Zapadu.¹

Danas se o njegovim izvorima može zaključno reći da je veoma teško katarstvo povezati s nekim preciznim doktrinama ili pokretima koji su mu prethodili, jer takvi još ni danas nisu dovoljno poznati, budući da su i prostorno i vremenski vrlo ograničeni. Najevidentniji izvori katarstva ostaju ipak do daljnjega židovske i kršćanske gnose i u širokim obrisima drevni maniheizam. Međutim, prave ideje prvih dualističkih pokreta, koji su se pojavili u Francuskoj i u zapadnoj Evropi oko XI. stoljeća, nisu nam poznate. Jesu li krivovjernici, spaljeni u Orleansu 1022. g., bili pravi dualisti, i ako su to bili, je li njihovo vjerovanje prethodilo onomu što su ga ispovijedali okcitsanski katari godine 1209? Ovo pitanje ostaje još i dalje otvoreno.

Katarstvo se može smatrati gnosom, budući da teži za oslobodenjem duše putem apsolutne spoznaje dobra i zla. Nasuprot tradicionalnim obrascima kršćanstva katarstvo je razvijalo ezoterični sadržaj za što su relevantni njegovi komentari *Patera*. Postoje neosporne srodnosti između Manesova učenja i katarskog nazora u pogledu radanja zla. Ipak, to ne znači da je izravni izvor katarstva u maniheizmu. Dualizam je pogled na život i svijet koji se javlja već stoljećima prije Manesa, kada se u indoevropskim mitologijama mogu otkriti i dva suprotna reda: sjajnih i mračnih bogova.

Sjajni bogovi: Ormuzd ili Ahuramazda u Iranu, Apolon u Grčkoj. Mračni bogovi: hinduski Dynas Pitar, iranski Ahriman, latinski Jupiter, galski Dispater. U najrazličitijim oblicima od Indije do obale Atlantika pojavljuju se spregovi: Dan i Noć, bezvremenski bog Svjetla i bog Tmine, Dobro i Zlo. U njima se očituje srodnost gnostičkih iranskih i vjerskog nazora Evrope kao i religije keltskih druida.² Otmjeni pobožni Španjolac Priscilian (umro 385 g.) posljednji je dualist u razdoblju koje prethodi srednjem vijeku.

Novija istraživanja otkrivaju u katarstvu židovske elemente. Veze katara s Židovima predmet su proučavanja nekih suvremenih autora, kao što su npr. Soederberg, Luc de Tuy i Andre Paul. Gershom G. Scholem

¹ Stanovnici Lombardije su katarce nazivali i »gazari«, od čega je možda i plemićka obitelj na Hvaru »Gazzari« vukla svoje porijeklo. V. Stjepan Antolja k, »Heretici u srednjovjekovnom Zadru i njegovoj okolici«, Poseban otisak iz *Radova Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974, 19/77.

² Usp. Denis de Rougemont, *Ljubav i Zasad*, Zagreb 1974, 60.

utvrđuje da je Kabbala rođena u Languedocu krajem XII. stoljeća u gradovima poput Lunela, Narbonne a možda i Toulousea, dakle, u krajevima u kojima manji ili veći utjecaj katara ne podliježe nikakvoj sumnji. Izgleda da su katari naslijedili od tog kabalističkog židovstva osjećaj tjeskobe koji je inače stran tradiciji židovske filozofije, naime tjeskobni strah od zla, smrti, demonskih sila, kaosa (*nihila*). Uz židovske, starokršćanske, budističke, manihejske i bogumilske primjese gnostički element je veoma izražen u temeljnoj jezgri katarskog učenja. Reitzenstein je prvi ustvrdio i potvrdio »neosporne sličnosti između katarstva i gnosticizma«, a Gersham G. Scholem u svojim djelima razrađuje hipotezu po kojoj se gnosticizam potajno čuvao na samom Zapadu, čime je u pitanje doveden općenito priznati lanac transfera stare hereze sve do XII. stoljeća.

Danas je općenito prihvaćeno mišljenje da okcitansko katarstvo, odnosno, da okcitanski katari i talijanski patareni potječu sa Istoka, iz Bugarske. S time se slažu kako stariji istraživači, kao npr. Rački, tako i suvremeni, primjerice Primov, Angelov, Nelli, Camproux, Bec i drugi. Takvom mišljenju u prilog govore također neki zapisi iz samog srednjeg vijeka. Tako autor poznate kronike *O križarskom ratu protiv Albigenza* iz XIII. stoljeća, Vilim iz Tudela, spominje da su krivovjernici došli iz Bugarske: »oni iz Bugarske«. Sami zapadni Katari vjerovali su da je njihovo učenje na Zapadu tinjalo nekoliko stoljeća, ali da je živjelo na Istoku. Dva katara osuđena god. 1146. u Kolnu na lomaču izjaviše da je njihovo vjera sve dotada bila skrivena i da se čuvala u Grčkoj i još nekim drugim zemljama.³ Takvo vjerovanje zapadnih katara potkrepljuje i veoma informativna izjava patarenskog učitelja Rajnerija Sacchonija iz XIII. stoljeća: nabrajajući katarske crkve svoga doba, Rajnerije izrazito ističe da one svoje porijeklo vode od Bugarske i Dragovičke crkve.⁴ Trag tog predanja ostao je sačuvan u nazivu *Bulgarorum haeresis*, u već spomenutim imenima Bulgari, Bugares, Bugri, odakle i francuski naziv *Bougre*. Rački dobro uspoređuje Bugarskus vodovodom »kroz koji se virovi istočnih izuma prelijevahu na Zapad« (*nav. dj.*, 350).

Kroz koje je ve konkretne geografske stranice katarsko krivovjerje moralo prolaziti na svom putu iz Bugarske do Francuske i Lombardije, nije moguće točno utvrditi. Isto tako nije još ni danas raščišćen problem na koji su način katari stigli u Orleans i Champagnu prije nego su se

³ Everini epist. ad s. Bernardum ap. Mabillon: vetera analecta III, 4574: »Hanc haeresim usque ad haec tempora occultatam fuisse a temporibus martyrum, et permansisse in G r a e c i a et quibusdam aliis terris«. V. Franjo R a č k i, *Bogomili i Patareni*. Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, Knj. I.XXXVII, Društveni i istoriski spisi. Knjiga 38, Beograd 1931, 345/1.

⁴ Reinerii S a c h o n i: *contra Waldenses. Bibl. max. patrum XXV, 269* »Ecclesia Bulgariae, ecclesia Dugunthiae (Dugranicae). Et omnes habuerunt originem de duabus ultimis.«

pojavili u južnoj Francuskoj. Sigurno je da godina 1167. označava početak njihova boljeg društvenog i vjerskog organiziranja i da je uoči križarskog rata 1209. godine katarstvo već duboko ukorijenjeno u Languedocu, gdje se proširivalo na sve slojeve naroda: plemiće, vitezove, trgovce, zanatlije, seljake i žene.

Postoji jedno, historijski doduše neprovjereno, ne sasvim autentično svjedočanstvo o izravnoj vezi između maniheja u VIII. stoljeću i toulouških katara. To je *Život svetog Honorata (La vida de sant Honorat)* iz XIII. stoljeća. Njezina autora Camproux naziva »trubadurom«, ali Raimon Feraut bijaše prior u samostanu Roque d'Antheon (kanton Lambesc, Bouches du Rhone); živio je u XIII. stoljeću i umro 1325. godine. Svoje djelo napisao je na molbu Marije Madarske, žene provansalskog grofa Karla II. To je stihovana adaptacija latinskog originala, koji je ostao sačuvan.⁵ Honoratusov životopis, koji je u *Vidi* potpuno izmišljen, u stvarnosti izgleda ovako: Honorat bijaše rođen u Belgijskoj Galiji oko 350 god. Nakon što se pokrstio, otišao je sa svojim bratom Venancijem na Istok. Poslije bratove smrti u Grčkoj, Honorat se vratio i nastanio na Leridskim otocima. Kao redovnik proveo je punih šesnaest godina. 426. godine izabran je na nadbiskupa grada Arlesa u kojemu je umro 429 godine. Hagiografski tekst *Vide* obogaćen je epskim, čak i romanesknim elementima. Među mnogim kraljevima i ratnicima, koji se u njemu spominju, osobito je zanimljiv Girart iz Vienne, sin Naymov. Girart štiti krivovjernike (maniheje) u Arlesu i potiče ih protiv vjernih pristaša nadbiskupa Honorata. Tog posljednjeg on protjera iz grada i na ispražnjenu biskupsku stolicu dovede manihejca Sevija (XLV, 33, 92-3435). Ali francuski kralj Ljudevit, saznajući za taj čin, svojim četama priskoči u pomoć, porazi Girarta i oduze mu sve njegove zemlje. Stanovnici Arles a pozvaše ponovno Honorata, izagnaše Sevija i sve krivovjernike koji »odlaze u Toulouse posramljeni, ljuti, i svojim krivovjermem zaraze grad.« I, »bili bi još uvijek tamo, da ih nije uništila vatra:« *E cazan lo prebost Sevi e-l sagrestan E tota l'eresia, que uns non n i reman, Que s en van a Tholosa, vergoynos et irat. E an de l heregia bautugat la ciptat, E t a n c a r a n' i a s i f u e c s n o n o d e l i a.* (3516-3521).

Prema povijesnim izvorima katari se na Zapadu pojavljuju godine 1.000 u Chalonsu na Marni. Prvim pak propovjednikom katarskog krivovjerja neki suvremeni povjesničari smatraju Petra iz Bruisa.⁶ Potonji je živio u

⁵ Die »Vita Sancti Honorati,« B. M u n k e, Halle, 1911. V. i Rene N e l l i /R. L. a v a n d, *Les Troubadours*, Desclée de Brouwer, 1966, 912-913 sq.

⁶ V. Raoul M a n s e l l i, »Studi sulle eresie del secolo XII«, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Fasc. 5, Roma, 1953, 24-43 (Pietro de Bruis). Isto i u *Annales Ordinis Sancti Benedicti*, Paris 1939, vol. VI, 346-347. Usp. i Arnold B o r s t, »Die Katharer, Monumenta Germaniae Historica.Schriften,Bd. XII, Stuttgart 1953, 84-86.

XII. stoljeću oko 1110-1130 g. Postao je svećenik u mjetu Bruisu;⁷ ali iz nekih razloga, koje ni njegov protivnik Petar Prečasni (*Petrus Venerabilis*) ne može točno navesti, bio je isključen iz Crkve. On je propovijedao i širio nove ideje i životne norme suprotne onima ortodoksnog rimokatoličanstva. Spaljen je na lomači 1140. g. u blizini stare opatije St. Gilles.

O idejama Petra iz bruisa ostala su autentična svjedočanstva njegova suvremenika Petra Prečasnog, posljednjeg velikog opata samostana Cluny i Matije Vlačića Ilirika iz XVI. stoljeća. Taj posljednji u *Catalogus*-u CIV. 576,⁸ navodi da je Petar iz Bruisa živio prije 500 godina i propovijedao da ne treba štovati križeve i slike a niti graditi crkve i raskošne žrtvenike. Da je osuđivao propovijed i misu za pokojnike i, izgleda po tome, da je nijekao postojanje čistiliša.

Još nepovoljniju ocjenu o njemu je dao Petar Prečasni (*Petri Venerabilis Tractatus in M.P.L.*, 189,726): da se Petar iz Bruisa borio protiv klera proganjajući svećenike, bacajući u tamnicu redovnike i silceći ih na žcnidbu. Da je Veliki petak navodno jco meso pečeno na vatri od zapaljenih križeva.

Međutim, upravo navedeno pokazuje da Petar iz Bruisa nije bio katar. Njemu nedostaju bitne značajke katarstva, kojemu su mnoge njegove ideje stvarne i nepoznate. Da istaknemo samo da su katari kao neoprostivi grijeh osuđivali brak kao i spolni čin uopće, i da im je bilo zabranjeno jesti meso iz bilo kojeg motiva. Manselli (u bilj. 6. *nav.dj.*, 42) ispravno zaključuje da je Petar iz Bruisa samo protagonist drame, koju je proživljavala Evropa, kada se rodila s novom povijesnom savjesti, s novom religioznošću, voljna da presiječe formalizam u koji je svjetska vlast feudalne epohe utopila dobar dio života Crkve i osjećajući odsada potrebu za novom duhovnom crkvom.

Ni učenici i sljedbenici Petra iz Bruisa: redovnik Henrik iz Lausanne (između 1130 i 1140), Tanchelm (između 1112 i 1115), Eon od Zvijezde

⁷ Raoul Manselli, *nav. dj.*, 30, navodi varijante latinskog toponima *Bruis*: *Bruix, Bruys, Brueys, Brouich* u vjerojatno radi o današnjem mjestu *Bruysu* u kantonu Rosansu u Alpama.

⁸ Puni naslov Vlačićeve rasprave na latinskom jeziku glasi: *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem pontificibus romanis, eorumque erroribus reclamarunt et pugnantibus sententiis scripserunt*. Edizione curata da Johann Conrad Dietherich, Francofurti 1672.

O Petru iz Bruisa Vlačić još govori o svom djelu *Duodecima Centuria Ecclesiasticae Historiae*, Basilea 1569, *Cap. V. coll.* 833-843, gdje ističe da je Petar navukao na sebe mržnju crkvenih vlasti svojim propovijedima protiv praznovjerja, bogatstva Crkve, molitve za pokojnike i službe božje.

(1145-1148) nisu katari već radikalni heretici,⁹ što znači pravi revolucionari svoje epohe. Pokret Patarije u Milanu u trećoj četvrti XI. stoljeća imao je dvostruko značenje: antiklerikalno i antihijerarhijsko u borbi protiv Simonije. U prvoj polovini XII. stoljeća pojedince, osobito svećenike i stanovite grupe osjećajnih i na temperaturu života osjetljivih ljudi, obuzima grozničava čežnja za evandeoskom čistoćom i siromaštvom. Među ovim neurotičarima kršćanskih vrlina jedan od najrevolucionarnijih bio je Abelardov učenik, asket i žestok protivnik obogaćene Crkve, Talijan Arnold iz Brescie (Arnoldo da Brescia). Sveti Bernard osudi ga zajedno s njegovim učiteljem na saboru u Sensu (1140) i protjera iz Zuricha kamo se je bio zaputio. Na to se Arnold vraća u Rim i stane na čelo borbe protiv pape i kurije («Svećenici koji posjeduju imanja, biskupi koji raspoložu feudima se ne mogu spasiti»). Jedna gradska pobuna protjeruje papu i na njegovo ispražnjeno prijestolje se vraća Eugen III, koji je 1145. g. pred rimskom komunom morao pobjeći u Viterbo. Eugen III nije uznemiravao Arnalda. Tek za vrijeme njegova nasljednika, Engleza Hadrijana IV (Nikola Breakspear), senat bi raspušten i Arnold mora bježati u Kampaniju (1155). Uhapšen po nalogu Friedricha Barbarosse, izručen je rimskom prefektu. U lipnju 1155. g. Arnolda iz Brescie osude na smrt, objese, njegovo tijelo spale, a pepeo bace u Tiber. Svojim vjerskim iskustvom i revolucionarnim moralom Arnold je osvojio velik broj pristaša u gradovima Lombardije. Postao je legendarnim likom kojeg su poštovali talijanski heretici i revolucionari.

Makoliko da spomenute ličnosti bile protupravovjernog raspoloženja i opsjednute idealiziranim pauperizmom kao jedinim mogućim putokazom natrag u besklasno društvo prvih kršćana, one ipak nisu bile katari. Istina, ti posljednji se nisu suprotstavljali nazorima idealista ili fanatika kategorije

⁹ Henrik iz Lausanne, učenik Petra iz Bruisa, bio je, kao i njegov učitelj, proganjan od crvenih vlasti i na kraju pogubljen. Njegovih sljedbenika, henrikovaca, bilo je još god. 1152. Tanchelm, redovnik-pustinjak ili laik, propovijedao je u Antwerpenu, Flandriji i Brabantu žestoko protiv klera. Priredivao je sabirne akcije u novcu i odjeći, okruživao se s dvanaest apostola i s jednom ženom, koja je predstavljala djevicu Mariju. Odjeven u zlatne haljine, Tanchelm je putovao zemljom kao novi bog i utemeljio svoju crkvu. Ali, 1115. g. njega je ubio neki katolički svećenik. Još i poslije smrti imao je brojne i vjerne sljedbenike.

Tanchelmov drug, Eon od Zvijezde (Eudes de l'Etoile), propovijedao je u Bretagni protiv Crkve i samostana. I on sebe smatra bogom i Kristom. Svoje apostole naziva imenima anđela, proroka i apostola. Zemaljski bog uređuje svijet, njegovo žezlo ima oblik Y-a. Stremi li viljuška uvis, dvije trećine svijeta pripadaju Bogu ocu, jedna trećina Eonu, i obrnuto. Godine 1148. na saboru u Reimsu crkveni oci uz grohotan smijeh slušaju njegovu besjedu. Ubrzo poslije toga Eon umire u zatvoru nadbiskupa reimskog. V. B o r s t, u bilj. 6. nav. dj.; 85-88 i M a n s e l l i u bilj. 6. nav. dj., 43-67; o kaluderu Henriku piše i *Flacius* (V l a č i ć) u *Duodecima Centuria...* 843-846; u *Annales Ecclesiastici*, C. B a r o n i u s prvi put pokušava povući povijesnu paralelu između Henrika iz Lausanne i Petra iz Bruisa u granicama znanstvenog istraživanja.

jednoga Tanchelma ili Arnolda, nego su im se čak približavali, shvaćajući i ističući čovjekovu slobodu uopće kao njegovo neotuđivo pravo. Međutim, razlike između takve vrste ideološke pristrasnosti i idejnog svijeta katarata i njima srodnih sljedbi ili pojedinih individualnih razumskih radikala u srednjem vijeku su ipak uočljive već na prvi pogled. Raoul Manselli, danas zacijelo jedan od najmjerodavnijih poznavalaca zapadnoevropskih hereza, zaokružio je pitanje postojanja toliko međusobno krajnje teško razdvojivih mišljenja i zajedničkih, alii proturječnih prakticiranih nazora točnom konstatacijom, da je gotovo nemoguće govoriti o nekoj pripadnosti krivovjerju bez precizno određenih argumentiranih elemenata. Jer, u srednjem vijeku hereza je bila prava istinska religija koja je usprkos mnogim kolebanjima i nepostojanostima u jednom bila ipak jasna i odlučna: da nema hereze bez pristajanja uz neke životne ideje i norme, koje tvore kriterij razlikovanja pravovjerja od krivovjerja, ortodoksije od hereze.

Na filozofskom planu katarstvo je, savršeno dobar i čist, nego su na početku doba bila dva božanstva: apsolutno dobar bog, koji je stvorio svijet dobra i ljubavi, i apsolutno zli bog, kojeg je djelo sve što je u svemiru nečisto i zlo. Ova dva protuslovna bića sjedinila su se da bi stvorili svijet s dobrim i zlim, a posebno čovječanstvo. Iz ove temeljne koncepcije proistječe nekoliko učenja što se nadovezuju na dvije velike struje: na apsolutni i umjereni ili ublaženi dualizam. Ova je terminologija stručno-tradicionalistička, to znači da je sami katari nisu upotrebljavali.

Samo apsolutni dualisti bijahu pravi dualisti. Oni su ispovijedali dva načela: bog dobra i čovjeka stvoritelj je nevidljivog svijeta duhova kao i čovjekove duše; nasuprot njemu, zao bog stvori vidljivi, materijalni svijet i čovjekovo tijelo. Postoji dakle jedna dobra i jedna zla vječnost. Načelu zla je jednom uspjelo da provali u nebo i d se dokopa anđela. Oni anđeli koji su već od samog početka bili predodređeni za zlo otpadoše od boga i Sotona ih strmoglavili na zemlju. Na nebu ostali su samo oni anđeli koji su već po svojoj prirodi bili neraskidivo vezani za boga i za dobro. Grijeih je dakle bio počinjen na nebu kao što je to vjerovao Laktancije. Zli anđeli bijahu dvovrsni: jedni koji su bili zavedeni, a drugi koji su bili zarobljeni. Prvi su demoni, drugi su ljudi. Zli anđeli nisu griješili svojevrijedno nego su bili potčinjeni zlu po potrebi inherentnoj njihovom biću. U dualističkom sistemu sve je predodređeno, sve se obavlja mehanički. Djelo zla je nužno kao što je to i konačno oslobođenje.

Anđeli koje je Sotona zarobio ušli su prilikom spolnog općenja u ljudsko tijelo. Oni će se reinkarnirati bilo u ljudskom, bilo (rjeđe) u životinjskom obliku tri, sedam, devet ili više puta sve dok ih neka vrsta pasivnog iskusva ne nauči da je nesreća sukladna sa zlim i da treba i jedno i drugo izbjegavati. Mehanizam reinkarnacije zaustavit će se tek kada sve duše budu spasene. Neki su katari tvrdili da se posljednja reinkarnacija

ostvaruje za ženu u muškarčevu tijelu. Međutim, savršeni nisu zastupali takvo mišljenje i propovijedali su da je duša bespolna i da na nebu nema ni muškaraca ni žena. Ova koncepcija veoma je srodna hinduskoj teoriji Karme, a osobito Orobindu, koji je u novije doba zapadnjački evolucionizam ugradio u tradicionalni sistem vedskog mišljenja.

Na kraju, sve će duše koje je stvorio bog biti spasene. One koje to neće biti ne pripadaju bogu. I Sotonin svijet na kraju će biti uništen, ali sam Sotona istrajavat će i dalje orkužen kaosom. Zemlja, koju će sve spasene duše napustiti, zapalit će se i pretvoriti u pravi pakao. I sam Sotona će na kraju biti pobijeden, ali ne i uništen nego će on i dalje opstojati u svom paklu. To dokazuje vječnost obaju načela. Za katarce Dobro je nepromjenljivo »slično Ocu«, Zlo, naprotiv, podliježe mijenjanju, tj. materijalizaciji, jer zli duhovi vode ljubav s ljudskim kćerima. Dobro može činiti samo dobro. Zlo posjeduje sudbonosni dar slobode i već je Aurelije Augustin tvrdio da se slobodna volja u biću uvijek okreće zlu. Po katarima načelo Dobra i Zla su jedno i drugo duhovi. U tom pogledu za katarstvo razlikuje od starog minihejstva za koje je načelo Zla prvenstveno materija, čudovišna bestijalnost, apsolutni kaos.

Dualizam u njegovoj »umjerenoj« vairjanti može se shematski izjednačiti s monističkom koncepcijom. Umjereni dualisti priznavali su postojanje jednog jedinog boga, sveoćeg stvoritelja, koji je uz sve ostalo stvorio i Zlo i Sotonu, pakao itd. Po njima je davao kao stvor božji u početku bio dobar duh Lucifer koji se, međutim, kasnije pokvario i pobunio protiv svog rođenog oca da bi postavši Đavolom i prognan s neb s dozvolom božjom i njegovom pomoći stvorio svoj vlastiti svijet, vidljiva tijela i fizičkog čovjeka. Prema jednima, Sotona je svoj kozmos izgradio na počcima koje je Bog već prethodno stvorio a Đavao svojim paklenskim posredništvom pokvario: prema drugima, on je materiju organizirao tako da je u nju uključio božanske elemente i stvorio tijelo dozvolom pravog Boga kojemu je bilo stalo do toga da u »kozmosu bude što različitijih antagonističkih sila«. Na njegovo traženje, Bog dade Žavlu niže anđele dobre volje koji su pristali na to da ih se zatvori u ljudska tijela. Drugi mitovi pripovijedaju da je Lucifer zaveo najprije anđele i svakog izolirao u jednom tijelu. Ovi zarobljeni anđeli, Adam i Eva, i njihovi potomci moći će na kraju zaslužiti spasenje. Njima će biti sudeno za njihove zasluge ili zla djela, što su ih počinili iz slobodne volje i prema vlastitoj prirodi. Prema tome, oni će biti osuđeni ili na vječni pakao, ili na raj. Reinkarnacije nema, izuzevši u slučaju prvog ljudskog para Adama i Eve. Po tome se umjereni dualisti razlikuju od apsolutnih.

Umjereni dualisti nisu jednodušni u prosudbi prirode Sina i sv. Duha: neki ih drže nižim od Oca, drugi ihs njim poistovjećuju.

Umjereni dualisti nisu uvijek složni ni u pogledu drugih nebeskih lica: sveti Ivan je ponekad demon, ponekad poslanik božji, a Djeвица sad je stvarna žena, sad anđeo koji je s neba sišao u isto vrijeme kao i Krist i zato ona nema pravoga tijela.

Uskrsnuća nema. Postoji samo posljednji sud na kraju kojega, po nekim umjerenim dualistima, slavu božju ponovno će steći samo oni anđeli »koji prodoše kroz tijela Enoha, Abrahama, Noe i drugih proroka i dobiše njihov oprost u tijelima Simeona i Ane.« Takva vrsta tumačenja reinkarnacije posuđena je možda od Kabbale, ili, još vjerojatnije, od teorije o reinkarnaciji koju su propovijedali apsolutni dualisti. Duše pravednika naći će na nebu ponovno svoja tijela, duše zlih bit će osudene. Čistilišta nema, a svi su grijesi jednaki.

Svijet će se raspasti kao tvorevina Sotonina na njegove elemente u iskonski kaos što ga je Bog izvukao iz ništavila. Nakon apokalipse demon i zavedene duše i dalje će živjeti u tom kaosu, koji će za njih postati paklom i mjestom kazne.

Svi katari, kako apsolutni tako i umjereni, naučavali su *doketizam*: prividno utjelovljenje Kristovo. Krist nije imao realno fizičko tijelo, nego samo prividno, nestvarno i duhovno. On se nije rodio, nego je svojim nebeskim tijelom ušao u Djevicu i opet izišao iz nje. Zato Krist nije imao ni ljudskih potreba: nije pravo ni jeo ni pio. Njegova čudesa bijahu duhovna, muka i smrt prividne kao što su bila prividno i njegovo uzašašće i uskrsnuće.¹⁰

Izraziti predstavnik i tumač apsolutnog dualizma bijaše nasljednik biskupa (*filius major*) u Desenzanu, apsolutni dualist Ivan iz Lugia ili Bergama oko 1240. godine. Temeljne postavke njegove koncepcije, koja je trebala da riješi nejasnoće u teorijama apsolutnog dualizma, sačuvane su u njegovoj raspravi *Liber de duobus principiis* od koje nam je Rajnerije Sacconi ostavio sažetu analizu i koju je izdao R.P. Dondaine u Rimu 1939. godine.

1. Dva stvorenja su istovječna sa svojim stvoriteljima od kojih proistječu »kao što zrake zrače iz sunca«. Prema tome, Zlo, davli i pokvarene duše postoje oduvijek.

2. Načelo Zla djelovalo je porazno na stvorenja pravoga boga. »Same zvijezde nisu čiste« (*Stellae non sunt mundae*). Grijeh bi učinjen na nebu. Zemlja je djelo đavlovo, bolje još »šavlova oca«. Bog je svemoguć u Dobru. On je i Krista sačuvao od svake ljage, svakog grijeha i »duhove« ljudi

¹⁰ Monofizitske crkve u Armeniji i Siriji, koje su se u V. stoljeću otcijepile od bizantske crkve, učile su da tijelo Isusovo potječe od mlaza svjetlosti, da se sastoji od eterične vatre i da nema ni materije ni tjelesnih funkcija. O temi Isusova utjelovljenja v. osobito Ernest J o n c s, *Psychanalyse, Folklore, Religion. Essais de psychanalyse appliquée, Tome II. Traduit de l'anglais par Nouchka Pathe. Collection Science de l'Homme S14, Payot, Paris 1973, 227-299.*

učinio bezgrešnima. Tako će učiniti i duše nepodmitljivima kad prođu kroz sva iskušenja. Ovo je najdublja misao Ivana iz Lugia.

Ortodoksni katari zvali su se savršeni (*perfecti*) i iz njihovih redova birali su se predstavnici hijerarhije katarske Crkve: đakoni, *filii majores* i *minores*, mogući nasljednici biskupa i njihovih pomagača. Savršeni su dakle sačinjavali katarsko svećenstvo. Oni su bili podvrgnuti veoma strogom ćudoređu. Nisu se morali čuvati samo svih smrtnih i malih grijeha katoličke vjere, nego i svih onih koji su se odnosili na njihov red: spolni čin im je bio zabranjen pa i u slučaju kada su bili oženjeni. Zajednički život temeljio se na uzajamnoj ljubavi. Po mišljenju savršenih, vjernost se poštivala u dragovoljno izabranoj vezi više nego u braku sklopljenom ponajčešće samo iz materijalnih interesa. Zato oni nisu pravili nikakve razlike između braka i konkubinata. U načelu sve su srednjovjekovne neomanihejske sljedbe otklanjale spolne veze i zahtijevale da njihovi savršeni žive u potpunoj suzdržanosti. Prema osnovnom učenju dualističkog shvaćanja Sotona, koji je stvorio ljudsko tijelo, svorio je tijelo muškarca drugačije nego tijelo žene. Zatim je Sotona zaveo ženu, rjeđe Adama, i rasplamtio u njima tjelesnu strast. Grijeh prvih ljudi sastojao se u spolnom činu, na što ih je naveo Đavao u obliku zmije. Prema tome, i ženidbu smatrala se djelom đavolovim i nitko tko živi u braku se ne može spasiti. U inkvizicijskom procesu u Languedocu početkom XIV. stoljeća, Petar Maurini de monte Alionis izjavljuje da je prema minahejskom učenju fizički brak nevaljao i zao i da ga treba raskinuti, jer nije veći grijeh spolni odnos s drugom ženom nego s vlastitom. Zato neomanihejci, stupajući u sljedbu, otpuštaju svoje žene, jer brak nije djelo dobrog, nego zlog Boga. Protuheretički spisi i inkvizicijski procesi najdrastičnije svjedoče o tome da su katari XII. i XIV. stoljeća fizičku ženidbu smatrali isto tako grešnom kao i izvanbračni fizički odnos. Čak i slučajan, nenamjeravan dodir muškarca i žene smatran je velikim moralnim zlom. U zapisniku inkvizicijskog procesa u Languedocu, početkom XIV. stoljeća, optuženi Petar Auterii (*Pierre Autier*) o sebi tvrdi da je »svet«, jer nikad ne laže i jer ne održava spolne veze s ženama. Prema iskazu Rajmond Valsiera iz Axa, neomanihejci uče da savršeni ne smiju da lažu, ni da takne žene, ni da s njom sjede na istoj klupi, makoliko dugačka ona bila. U procesu u Carcasonu Perpetuus de angelis izjavljuje da je »brak običan blud« i da se spasiti ne može nitko tko je imao veze sa ženom. Savršeni članovi srednjovjekovnih neomanihejskih sljedbi prakticirali su strogu apstinenciju pretjerujući u tome toliko da su neki navlačili rukavice, da ne bi slučajno taknuli svoje žene. Jedni su smatrali da nije grijeh ako savršeni žive sa ženama koje nisu savršene, ali da je grijeh ako žive sa Savršenom. Drugi su nastojali da oboje supružnika budu

savršeni tako da jedan od njih bar na smrti primi utješene.¹¹

Najvećim grijehom smatralo se i samoubojstvo. Zato je ono bilo zabranjeno isto tako kao i ubijanje životinja. Grijehom se smatrao čak i sam strah od patnje i smrti, dok je u očima Savršenih hrabrost bila jedina vrлина koja nadjačava smrt.

Laž i zakletva spadali su također u grijeh.

Mesna hrana bijaše zabranjena. Savršeni su smjeli da jedu samo ribu, povrće i kruh. K tomu su postili uz kruh i vodu.

Savršeni su bili dužni živjeti pravim duhovnim životom, čija je suština bila molitva i razmišljanje. U njihove prve dužnosti spadale su i briga i skrb za bližnje. Savršeni su njegovali bolesnike, vršili liječničku službu, kao i onu tješitelja duše. Savršeni su uživali ugled slobodnih i, teoretski, bezgrešnih ljudi, jer Duh u njima oslobađao ih je zla. Ukoliko su grijeshili, grijeshili su protiv Duha koji je u njima živio. U tom slučaju, oni su sami sebi uništavali dugim i teškim mučenjem i morali su se iznova posvetiti ako su htjeli ponovno steći milost. Po takvu shvaćanju katarsko se mišljenje približavalo ezoteričkim tradicijama hinduizma po kojima »prosvjećeni« odgovara za grijeh, pa i najmanje koje čini, jer ih čini u stanju apsolutne svijesti i moći nad samim sobom, dok »neprosvjećenog« njegovo neznanje zaslijepljuje i on zato ne može biti odovoran za svoje djelo.

Vjernici (*Credentes*) su se morali čuvati istih grijeha kao i savršeni, iako se ponekad tvrdi suprotno. Razlika bijaše samo u tome što se je običnim vjernicima grijeh lako oprostio, budući da se smatralo da oni ne snose odgovornost za svoja djela, jer Sotona je taj koji je u njima grijeshio u času kad su počinili grijeh.

Obični vjernici nisu morali živjeti asketskim ili mističnim životom i smjeli su se ženiti i jesti meso. Njihove su dužnosti bile da prisustvuju raznim vjerskim obredima i besjedama. Morali su pratiti zajedničke molitve a i sami moliti. U stvari, vjernici su u životu svoje Crkve sudjelovali bar toliko koliko katolici u životu svoje katoličke crkve.

U središtu ceremonijala katarske crkve nalazilo se duhovno krštenje, utješene ili *consolamentum*. Katari naime nisu priznavali Ivanovo krštenje vodom (*Baptismus aquae nihil valet*). Umjesto toga prakticirali su obred rukopoloženja (*impositio manus*), kojim je vjernik zadobio »utjehu« duha svetoga. Vjernik je klečao nagnut nad stolom i biskup ili đakon stavio bi mu na glavu Evandjelje sv. Ivana položivši odozgo svoje ruke. Svi ostali prisutni kršćani i kršćanke stavili su potom na njega desnicu ili obje ruke. Zatim su svi izmijenili »poljubac mira«. Muškarci poljubiše jedni druge, žene isto tako, nakon što je prva poljubila Evandjelje koje prije toga i savršeni poljubi.

¹¹ V. naš rad »Katari, bogumili, trubaduri«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio filoloških znanosti (8), 1974/75, Zadar 1975, 150,151.

U mnogim općinama kršćanin je za uspomenu na taj svečani obred primio na poklon vunenu vrpcu ili konačnu traku kojom se opasao ispod gornje haljine.

Prema zajedničkom učenju svih katara djelitelj rukopoloženja nije smio imati smrtnoga grijeha.

Već u XII. stoljeću je Alain de Lille, a u naše dane Jean Duvernoy s pravom uočio razliku između utješenja ili krštenja Savršenih i utješenja ili krštenja umirućih (ili utješeni), iako se jedno i drugo obavljalo na isti način. Za savršene krštenje je imalo inicijacijsko značenje, tj. značenje stupanja u redove katara kao i dragovoljnog odricanja od zemaljskih stvari; umirućima pak krštenje je pružalo nadu u oprostjenje svih njihovih grijeha i spas njihove duše.

Utješenje su smjele dijeliti i žene.

Neki bolesnici, kojima je još preostalo nekoliko dana života, primivši utješenje, sami su dokrajčili svoj život žestokom glađu ili su sebe dali čak zadaviti samo da bi stekli krunu mučeništva. To bijaše *endura*, vrsta mističnog samoubojstva glađu, osebujna pojava duhovne tradicije katarstva. Druge dualističke sljedbe, manihejstvo, bogumilstvo i pavlikijanstvo nisu poznavale taj način naprasitog oduzimanja života.

Endura pojavljuje se prvi put u prvim desetljećima XI. stoljeća u Italiji, u Monteforteu, mjestu koje se zasigurno može poistovjetiti s mjestom Monferte d'Alba. Prilikom svoje posjete ovom mjestu milanski nadbiskup Haribert d'Intimiano otkrio je da su svi mještani, od kaštelanke do seljaka, prešli u krivovjerje. Nakon što je izložio temeljne principe prodahnute plamenim spiritualizmom i dubokom mržnjom prema materiji, ministar hereze Gerard izjavio je: *Nemo nostrum sine tormentis vitam finit ut aeterna tormenta possimus evadere.* («Nitko od nas bez muka ne završava svoj život kako bismo mogli izbjeći vječne muke»).

Ipak, porijeklo endure treba tražiti u onoj korjenitoj duhovnosti koja je u XI. stoljeću dosegla vrhunac paradoksalnih oblika u duboni religioznog osjećanja karakterističnog za to stoljeće. Prema tome, endura prethodi katarskom pokretu. Za njega je vezana tek kada se ona sredinom XII. stoljeća pojavljuje u Moissacu i Perigordu. Istraživanja Yvesa Dossat i Raoula Mansellija pokazuju da se obredna smrt razvijala na francuskom tlu, iako se izvorno pojavila kao talijanski fenomen. Osobito je bila raširena od godine 1270. do 1300. u grofoviji Foix u vrijeme strahovlada inkvizicije nad vjernicima, kada ju je propagirao Pierre Autier koji je, ili sam iako rijetko, nailazio na slučajeve endure u Francuskoj, ili ju je sam prenio iz Italije u kojoj je stekao svoje lično vjersko obrazovanje.

Jedan jedini kasniji tekst bilježi slučaj jedne vrste obrednog samoubojstva glađu: utješenje gospe Fays, udovice nekog viteza, koja je

živjela u Palajacu, danas Viterbe (Tarne). Prema izjavi njezina služavke Rixende od 16. srpnja 1274. g., gospoda Fays je, razbolivši se, zamolila stanovitog Bernarda iz Saint-Paul-Cap-de-Joux da o njezinoj bolesti obavijesti heretike. Dan ili dva kasnije, uslijed gluhe noći, dodoše pred njezinu kuću krivovjernici Vilim Prunel i Bernard Tilhols. Bolesnica izide iz svoje sobe i preda hereticima svotu novca koju je imala kod sebe. Zatim bi obavljen obred utješjenja postrance, bez svjedoka. Pošto je postala članom sljedbe, bolesnica je prestala da jede i pije osim vode. Poslije petnaest dana, na Korizmu ona umre. Kada Rixendu upitaše za razlog postu njezine gospodarice, ona odgovori da pokojnica nije znala moliti molitvu »na način heretika« (*secundum modum haereticorum*). Takav stav nijansa je endure.

Druga vrsta samoubojstva bila je smrt od studeni. Još danas u južnoj Francuskoj živa je predaja po kojoj se trubadur Bertran de Born, očajan zbog nesretnih prilika u svojoj zemlji, popeo na jedan ledenjak u namjeri da se tamo ubije. Po legendi on se tamo nalazi i danas pretvoren u ledeni kip.

Endura predstavlja krajni i radikalni trenutak katarskog pokreta, trenutak implicitne nespojivosti vjere i ljudske prirode. Zato nije slučajno što je praksa ritualne smrti bila u modi upravo u najtragičnijim i najočajnijim časovima posljednjih trzaja katarskog pokreta.¹²

Aparelhament (latinizirani oblik *apparelhamentum*) bijaše javna, svečana ispovijed koju su savršeni svakog mjeseca obavljali pred dakonom ili pred biskupom ili dvojicom njegovih pomoćnika (*filius major* i *filius minor*). Duvernoy u katarskoj javnoj ispovijedi vidi tragove orijentalnih kršćanskih obreda iz IV. stoljeća i, povodeći se za nekim slavenskim povjesničarima, utvrđuje sličnosti između tog tipa ispovijedi i obreda reda svetog Vasilija. *Aparelhament* se obavljao između blagoslova i cjelova mira.

Convenenza bijaše ugovor sklopljen između katarske crkve i vjernika po kojemu će vjernik na smrti primiti utješenje, iako i ne bude sasvim pri svijesti i u stanju da glasno moli *Patrem*. Takva vrsta sporazuma vjerojatno potječe iz sredine XIII. stoljeća, tj. iz vremena najžešćih vojnih pohoda protiv vjernika, ustvari heretika.

Katari svaki dan za ručkom i večerom uz blagoslov su obavljali lomljenje kruha (*fractio panis*). Značenje tog obreda bijaše u tome što su oni materijalni kruh smatrali običnim znakom ili simbolom. Blagoslovljeni kruh bijaše posvećen kao *panis purus* (»čisti« ili »očišćeni« kruh) i on je

¹² Usp. Yves D o s s a t, *Les Cathares a travers l'Inquisition*, 162, i s t i, »L'evolution des rituels cathares«, u: *Revue de Synthèse*, LXIV, 1948, 27-30. V. još Charles M o l l i n i e r, »L'endura. Coutume religieuse des derniers sectaires albigeois u: *Annales de la Faculte des Lettres de Bordeaux*, III, 1881, 282-299; B o r s t, *nav. dj.*, 78, 187, 194; Rene N e l l i, *La vie quotidienne des cathares du Languedoc au XIII-e siecle*. Paris, Hachette 1969, 266-271.

zamijenio hostiju koju su katolici držali za pravo tijelo Kristovo. Međutim, katari su odbacivali vjerovanje u euharistiju zastupajući mišljenje mnogih kršćana iz najstarijeg doba kršćanstva da je Krist govorio u slikama ili u prenesenom smislu kada je rekao: »Ovo je tijelo moje«. Crkveni oci Origen i Tertulijan zastupali su to isto mišljenje, a ni Aurelije Augustin nije bio daleko od toga da vjeruje da se Krist izrazio »simbolično«. Krajem XI. stoljeća Berengar iz Toursa tvrdio je da kruh ne može biti pravo tijelo Kristovo. Opisani obred prakticirali su savršeni.

Obred obaveznog klanjanja vjernika u liturgijskom značenju, naime u smislu klanjanja novoizabranom papi, zvao se *meliorament*, što na okcitanskom doslovno znači »poboljšanje« (lat. *melioramentum*). Sastojao se u tome da je vjernik pred savršenim pao tri puta na koljena i molio sklopljenih ruku da ga blagoslovi. Na okcitanskom jeziku formule su glasile: *Bon chrestian, (balhatz-nos) la benediction de Dieu e de vos!* (»Dobri krstjanine, dajte nam blagoslov božji i vaš!«). Dobri kršćanin odgovorio je: *»Ajatz-la de Dieu e de nos!«* (»Primate ga od Boga i nas!«). Ovim obredom adoracije vjernik je obećao da će na smrti primiti utješene i tako postati pravim članom katarske crkve. O obredima katara sačuvan je smo mali broj pisanih spomenika. Jedan od najpoznatijih je starofrancuski obrednik iz XIII. stoljeća u Cunitzovu izdanju *Ein katharisches Rituale* (Jena, 1852) i u Cladatovu fototipijskom izdanju, Pariz 1887. Prema *Cod. I, II, 44* zbirke *Conventi sopressi* Nacionalne biblioteke u Firenci, A. D o n d a i n e u svojoj je studiji *Un traite neomanicheen du XIII siecle* (Rim 1939) objavio tekst obrednika na latinskom jeziku koji je opširniji i razumljiviji od starofrancuskog obrednika. Taj tekst predstavlja prvu redakciju »Knjige o dva počela« Ivana iz Lugia i Franjo Š a n j e k je pokazao da je Dondaine za to svoje izdanje koristio prijepis iz 1455. godine, kojemu je neposredni uzor bio najstariji prijepis s kraja XIII. stoljeća (1260-1270).

Katarsku crkvu sačinjavale su dvije kategorije sljedbenika: savršeni ili izabrani (*Perfecti, Electi*) i vjernici (*Credentes*), koje smo već spomenuli.

Na čelu crkve ili svećeničke hijerarhije je stajao biskup, dok je drugi po redu bio »stariji sin« (*filius major*) a treći »mladi sin« (*filius minor*).

Dakoni (*diaconi*) su služili kao posrednici između biskupa i savršenih i brinuli se za obične vjernike. Krajem XIII. stoljeća ova se hijerarhija nešto pojednostavila. U spomenicima tog razdoblja navode se »*ancianus*« (*ancia*) i *senior* kao načelnici općine i njihovi pomagači.

Katari su odbacivali svaki liturgijski ceremonijal i prezirali misu: »*Missas, quae in ecclessia celebrantur, omnino spernunt...*«, kaže Eckbert (*adversus Catharos*, 602). Svoje pobožne sastanke održavali su u kući, u kolibi, u polju, pod vedrim nebom ili čak u pećinama vjerujući da je Bog na svakom mjestu jednako prisutan. U Okcitaniji katari su imali posebne

kuće za održavanje pobožnih skupova.

Katarske bogomolje bijahu krajnje jednostavne, bez slika, kipova, propovjedaonica, bez zvonika i zvona. Javna se liturgija sastojala od molitve, obreda kod zaređivanja svećenika i ređenja crkvenih učitelja.

Katari su osuđivali križ, jer je na njemu bio raspet i mučen Krist.

Tko su ustvari bili katari? Kršćani ili gnostičari? Heretici ili pogani? Revolucionari ili vizionari? Idealisti ili avanturisti? Anarhisti ili fanatici? Odgovori starijih, ali i suvremenih hereziologa na to pitanje nisu jedinstveni.¹³

Za Borsta oni nisu bili ni kršćani, ni gnostičari, ni heretici, ni bezbožnici. Katarstvo nije ni Istok, ni Zapad, ni dualizam, ni kršćanstvo, već samo jedan sastavni dio ogromnog i veoma teško rstvovljivog kompleksa hereza u Zapadnoj i Istočnoj Evropi. Borstov konačni zaključak glasi da je katarstvo tipičan zapadnjački fenomen vezan za povijest gregorijanske ere, ali koji se neizbježno mora osvijetliti u kontekstu istočnjačkih religija u helenskom razdoblju iz kojih su potekli njegovi izvori.

Raoul Manselli vidi u katarstvu samo jedan od aspekata meridionalne kulture i civilizacije, koja je bila likvidirana. Kao i Borst, i on ne vjeruje u njegovu dualističku tradiciju, nego smatra da fenomen ima svoj korijen u religioznoj stvarnosti X. i XI. stoljeća. Uloga katarstva u povijesnoj sudbini Langeudoca ne može se umanjiti, nekmoli potpuno zanijekati.

Rene Nelli zaključuje da je katarstvo originalna specifična civilizacija Južne Francuske u kojoj je cvjetala jednom svojevrsnom duhovnosti. Međutim, granice hereze nisu nikad bile sasim jasne i određene. Tako je npr. netko mogao biti krivovjernik, a da ni sam toga nije bio svjestan.

¹³ Katarstvo kao gnosis i poganstvo tumače: Schmidt, *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*, II, paris-Genf 1849, II, 2.5; Guiraud, *Carulaire* 201, 223; E. Seiberger, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 4 Aufl, III, Leipzig, 1930; A. V. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 5 Aufl, III, Tübingen 1931, 32, 475-517.

Sustavni pregled bibliografskih jedinica važnih za proučavanje povijesti svih srednjovjekovnih hereza pruža Herbert Grundmann, *Bibliographie zur Ketzergeschichte des Mittelalters* (1900-1966.), Roma 1967. *Edizioni di Storia e Letteratura*.

Značajni suvremeni radovi o katarima su osobito: Franjo Šanjek, *Les chrétiens bosniaques et le mouvement cathare XIIe-XVe siècles. Publications de la Sorbonne. Recherches*, 20. Université de Paris IV-Paris-Sorbonne. NAUWELAERTS-LOUVAIN - d1976/0081/07; Esteve (G.) Alomar, *Cátaras y Occitanos en el reino de Mallorca*. Palma de Majorque, 1978.; Robert Lafont, Jean Duvernoy, Michel Roquembert et collab., *Les cathares en Occitanie*. paris, Fayard, 1982.; Franjo Šanjek, *L'initiation cathare dans l'Occident médiéval. Hérésis N° 5-1* Décembre 1985.

Jacques Le Goff razlikuje tri faze katarstva: plemićku, u kojoj plemstvo vodi kolo, građansku poslije križarskog rata protiv albigenza i poslije pariskog mira, i, pri kraju XIII. stoljeća, pučku fazu u kojoj zanatlije, pirinejski gorštaci i pastiri sami nastavljaju borbu protiv feudalizma i politike rimskih papa. Katari su bili pravi revolucionari koji su ozbiljno ugrožavali temelje društva prodrijevši u sve njegove slojeve.

Slično tomu, Yves Dossat posebno izdvaja revolucionarnu ulogu katara koju on vidi u njihovom uspjehu da organiziraju i stimuliraju jednu protuerkvu u borbi za temeljni preobražaj svih organa i struktura katoličke crkve.

Prosudbe fenomena katarstva variraju dakle od osporavanja njegove dualističke tradicije, pa čak i idejno-duhovnih obilježja, kao što čini Borst, do precjenjivanja njegove uloge kao faktora jedne posebne južnofrancuske civilizacije, kao što to misli Rene Nelli. Istina će najvjerojatnije biti u sredini tih krajnosti.

Manselli ne griješi kada spoznaje da katarstvo nije nikada moglo prerasti u civilizaciju a ni postati dominantnom duhovnom snagom. Njegovi tragovi u suvremenoj civilizaciji Francuske i evropskog Zapada su minimalni: poneki ostatak u folkloru ili u leksiku nekog okcitanskog dijalekta. Tako je istraživač folkloru Urbain Gibert zabilježio početak poznate katarske molitve: *Paire Sant, Dieu dreynurier dels bons esprits*, koju je čuo u Haute-Ariegeu iz usta jedne veoma stare žene, koja dakako nije znala da moli staru heretičku molitvu. Bio bi to zasad jedini autentični sačuvani trag katarstva.

U pamćenju je ostala i tipično katarska priča o »magarećoj glavi«, koju su u XIV. stoljeću kazivali savršeni, da bi pokazali da je duh odvojiv od tijela: gušterica izlazi iz usta spavača i ulazi u isušenu lubanju magarca.

Moguće je također da noćna kapa, koju su u prošlom stoljeću nosili muškarci i koja se zvala *boneta de catari*, potječe od one kape, koju su nosili savršeni. Gotovo je sigurno da lonac nazvan u Moissacu *paturinon* stoji u vezi s loncem što su ga savršeni stalno nosili sa sobom, jer se nisu htjeli služiti loncima u kojima se možda kuhalo meso.

Dualistički svjetonazor katara teško može biti doveden u sumnju. Neka je i bio kristijaniziran, *homo mediaevalis* je živio između, kako kaže Jacques Le Goff, hiljadu treptaja andeoskih krila i prijetjećeg smijeha demona. Za njega je stvarnost bila crna i bijela, bez prijelazne sredine. U srednjovjekovnoj umjetnosti prikazan je prizor zemaljskog života u kome se duša batrga između đavola i sv. Mihajla prije nego što je pobjednik odnese u raj. Prudencijeva *Psychomahija* opisuje vječni dvoboj vrlina i poroka. Svjesno ili nesvjesno, manihejstvo je gospodarilo čitavom mišlju, čitavim ponašanjem ljudi. Radikalna kristijanizacija nije mogla do kraja

uništiti poganski mentalitet, niti iz svijesti ljudi izagnati dualistički pogled na život.¹⁴ Može se vjerovati da su mnogi u katarskom dualističkom učenju nalazili olakšanje, možda čak i smirenje u krizama duha i dilemama razuma. Mora se priznati da su manihejske teorije, kao npr. ona o anđelima, svojom domišljatošću i jednostavnošću bile svakome pristupačnije od crkvenokršćanskih dogmi, privlačne i maštovite. Zato su mogle i ući u krugove kako plemića i građana, tako i zanatlija, osobito tkalaca i seljaka. Zacijelo, među katarima je bilo i fanatika, anarhista, skeptika, ortodoksnih ideologa, ali izvjesno također i idealista, humanista i vjernika kova prvih kršćana. Proučavanje doktrina koje su se pojavile u Francuskoj i Italiji poslije propasti okcitanskog katarstva i koje nastavljaju njegove ideje do XVIII. stoljeća otkriva idejne analogije između starih i današnjih evropskih dualističkih pokreta, kao što su obnovljena gnosa Renea Guenona, antropozofija Rudolfa Steinera, pseudokatarstvo Otta Rahna i neokatarstva Deodata Rochea.

Ipak, identificiranje *originalnih* katara u masi vjernika i nevjernika ostaje poseban, izuzetno teško rješivi problem. Jer, kao što su to neki ovdje navedeni primjeri već pokazali, kritika papa, klera i društva s katarstvom ne mora uvijek imati nikakve veze. Mnoge pjesme lutajućih pjesnika, vaganata, npr. ona koju je oko 1144-1145. g. možda napisao Hugues Orleanski, odišu nepatvorenom mržnjom prema biskupima i svećenicima.¹⁵ Znači li to, da su vaganti bili katari, ili da je među njima takvih bilo?

Bez obzira na različita, pa neka čak *in extremis* divergentna mišljenja, na temelju svih dosadašnjih kapitalnih istraživanja na pitanje *tko su bili katari* može se ipak do daljnje dati o v a j odgovor:

Za katoličku crkvu oni su bili heretici, otpadnici. *De facto*, katari su po svojim religioznim i filozofskim koncepcijama bili neomanihejci, dualisti; po društvenom i moralnom pak opredjeljenju *revolucionari* u duhu srednjovjekovnog poimanja humanizma: unatoč individualnim i slabostima i porocima, skromni borci za jednu novu pravdu i nove vrijednosti međuljudskog druženja.

Na Drugom međunarodnom kongresu o manihejstvu, koji je 1989. g. održan u Sankt Augustinu kraj Bonna, Gernot W i e s s n e r sa sveučilišta u Göttingenu je skrenuo pažnju na aktualnost proučavanja

¹⁴ Usp. Jacques Le G o f f, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*. Prevod Dobrila Stošić. »Jugoslavija«, Beograd 1974, 362, 198, 394.

¹⁵ V. O. D o b i a c h e - R o j d e s t v e n s k y, *Les Poesies des goliards*. Paris, 1931.

fenomena manihejstva, jer, kako je zaključio, pomaže da se mogu razumjeti svi oni koji su u prošlosti tragali za jednom novom čovječnosti.¹⁶ Među takvima nedvojbeno bijaše i katara.

Vera Gerersdorfer: WHO WERE THE CATHARISTS?

S u m m a r y

Much has been written about Medieval heresies, especially the Catharists. Nowadays, scientific conferences throughout World Medieval Centers attests to the interest in this field shown by medievalists. Nevertheless, two questions remain open without precise and uniform answers:

1 Who were the Catharists, and 2. The question of the possibility of Catharist influence on the history and civilization of the Middle Ages.

The article, intending to give a consistent answer to the first question and, at the same time, to set forward a theme neglected in Yugoslavian studies of Romanic languages, offers a condensed account of the history of the cCatharists and establishes:

- their beginnings and expansion;
- their religio-philosophical doctrines and theories;
- their rituals;
- the organization of their church hierarchy;
- their rare preserved remains.

The author concludes that, according to the Catholic church, the Catharists were apostates, heretics, but from the perspective of their philosophical and religious conceptions, they were *de facto* Manichaens and dualists. As far as their social orientation is concerned, they were revolutionaries in the spirit of the Medieval conception of Humanism.

The article cites numerous relevant bibliographical facts both of older and more recent date.

¹⁶ V. *Deutscher Forschungsdienst. Berichte aus der Wissenschaft*. Auslandsausgabe. Oktober 1989, 17, 19.

Na zasjedanju I. ljetnog sveučilišta, Centar Rene Nellé, u Carcassonneu od 28. kolovoza do 2. rujna 1989. godine, u okviru opće teme pod naslovom »Srednjovjekovno kršćanstvo: disidencki i novatorski pokreti«, referate su, između ostalih, podnosile i: Annie C a z e n a - v e, »Hereza i društvo«, Anne B r e n o n, »Katari: dobri kršćani i heretici« i Lydia D e n i k o v a, »Bogumili, istočna braća katara.«